

OLIY TA'LIM TIZIMIDA TALABA SHAXSINING SOTSIALIZATSIYALASHUVI VA STATUS-ROLI XUSUSIYATLARI

Asqarova Adolatxon Mamatxonovna

Farg'ona davlat universiteti,

Sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrası katta o'qituvchisi

e-mail:adolatxonaskarova0@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tezisda oliy ta'lim jarayonida talaba shaxsining shakllanishi, uning sotsiogen komponentlari va tizimdagi status-rolli xususiyatlari sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Maqolada shaxs sotsializatsiyasining bosqichlari — adaptatsiya va interiorizatsiya jarayonlarining zamonaviy ta'lim muhitidagi ahamiyati yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *inson, individ, shaxs, sotsiogen komponent, sotsial status, sotsial rol, sotsializatsiya, adaptatsiya, interiorizatsiya.*

Kirish

Zamonaviy sotsiologiya va pedagogika fanlarining diqqat markazida inson kapitalini rivojlantirish va oliy ta'lim tizimida komil shaxsni shakllantirish muammosi ustuvor vazifa bo'lib turibdi. Kundalik hayotda "inson", "individ" va "shaxs" tushunchalari ko'pincha yagona mazmunda qo'llanilsa-da, sotsiologiya fani doirasida ushbu terminlar sinonim sifatida talqin qilinmaydi, ular o'rtasida jiddiy konseptual farqlar mavjud.

"Inson" tushunchasi yer yuzidagi barcha odamlarga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarni anglatib, uning inson zotiga tegishli ekanligini ifodalaydi. Butun insoniyat emas, balki aniq sotsial va psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan bitta vakil haqida gap ketganda esa "individ" tushunchasi ishlatiladi. Oliy ta'lim muassasasiga qadam qo'ygan har bir talaba dastlab o'ziga xos biologik va psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan individdir. Biroq, uning jamiyat va ta'lim tizimidagi faol ishtiroki, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi uni tubdan o'zgartirib, shaxs darajasiga ko'taradi. Shaxs – bu insonning o'z jamiyati tizimiga oid bo'lgan sifatiy belgisi bo'lib, uning birgalikdagi faoliyat va muloqotida o'z ifodasini topadi.

Oliy Ta'limda Shaxsning Sotsiogen Komponentlari va Strukturasining O'zgaruvchanligi

Shaxsning sotsial strukturasini qotib qolgan tizim emas, u o'ta o'zgaruvchan xarakterga ega. Inson butun hayoti davomida, ayniqsa talabalik davrida doimiy ravishda yangi axborotlarni qabul qiladi, ulardan xulosa chiqaradi va rivojlanib, takomillashib boradi. Oliy ta'lim muhiti talabaning xatti-harakatlarini, faoliyat motivatsiyasini tizimli ravishda qayta shakllantiradi.

Sotsiologiyada shaxs tarkibida biogen, psixogen va sotsiogen komponentlar ajratib ko'rsatiladi. Oliy ta'lim bosqichida aynan shaxsning sotsiogen komponenti jadallik bilan rivojlanadi. Ushbu komponent tarkibiga quyidagilar kiradi:

- Talaba shaxsining ob'ektiv sotsial ehtiyojlari (xavfsizlik, do'stlik, g'amxo'rlik, muhabbat va jamiyatda o'z nufuziga ega bo'lish — prestij ehtiyojlari);
- Ijodkorlikka, chuqur fundamental bilim va kasbiy ko'nikmalarni olishga bo'lgan iqtidor va intilish;
- Jamiyat va fan sferasidagi madaniy qadriyatlarni egallaganlik darajasi;
- Tadqiqot va amaliyot jarayonida shaxs amal qilib yashaydigan ahloqiy normalar, tamoyillar.

Shaxs faoliyati sotsiologiyada keng va tor darajada o'rganiladi, bu esa metodologik ahamiyat kasb etadi. Talabaning ijtimoiy va ilmiy faolligi uning hayotini boshqarish bilan bog'liq bo'lgan qadriyatli ehtiyojlarining qondirilishi va uning shaxs sifatidagi sifat ko'rsatkichidir.

Talaba Shaxsining Status-Rolli Xarakteristikasi

Zamonaviy sotsiologiyada oliy ta'lim sub'yektlarini o'rganishda funksional yondashuv asosida shakllangan status-rolli nazariya eng maqbul metodologiya hisoblanadi. Mazkur nazariyaning asosiy tushunchalari "sotsial status" va "sotsial rol" bo'lib, ular shaxsning ta'lim va jamiyat tizimidagi o'rnini belgilaydi.

Sotsiolog I.S.Kon ta'kidlaganidek, sotsial rol – bu o'ta shaxsiy masala bo'lib, u har bir insonda u yashovchi jamiyat (yoki ta'lim muassasasi) kutishlari asosida shakllanadigan vazifalar yig'indisidir. Talabalik roli — o'ziga xos akademik normalar, dars qoidalariga rioya qilish, mustaqil mutolaa qilish va imtihonlarni topshirish kabi kutilmalarni o'z ichiga oladi. Mazkur talablarning amalga oshirilishi sotsial sanksiyalar (rag'batlantirish yoki akademik choralar) vositasida ta'minlanadi. Ammo, hech bir sotsial rol qat'iy belgilangan sxema emas, talabaning individual xarakteri uning ushbu vazifalarni qay darajada va qay sirtida bajarishini belgilaydi.

Sotsial status esa individning jamiyatda egallagan o'rnini bo'lib, u bajarayotgan vazifalar, majburiyatlar va huquqlari bilan muayyanlashadi. Masalan, professor-o'qituvchining statusi faqat talaba statusi mavjud bo'lgandagina to'liq amal qiladi va funksional ahamiyatga ega bo'ladi. Sotsiologiyada statuslar ikki turga ajratiladi:

1. Tug'ma (belgilangan) status — millati, jinsi, sotsial kelib chiqishi.
2. Erishilgan status — ma'lumotlilik, malaka, akademik ko'rsatkichlar va ko'rsatgan xizmatlari.

Oliy ta'lim jarayonida talaba o'zining erishilgan statusini shakllantiradi. Bu o'rinda sotsial status va shaxsiy status tushunchalarini farqlash lozim: agar sotsial status talabaning muayyan guruh yoki kursdagi rasmiy o'rnini ko'rsatsa, shaxsiy status uning birlamchi guruhdagi (guruhdoshlari orasidagi) norasmiy nufuzi, shaxsiy xislatlari va yetakchilik qobiliyatlarini ifodalaydi.

Oliy Ta'lim Sharoitida Sotsializatsiya Bosqichlari: Adaptatsiya va Interiorizatsiya

Inson shaxs bo'lib tug'ilmaydi, balki sotsializatsiya jarayonida shaxs bo'lib shakllanadi. Sotsializatsiya jarayoni insonning ijtimoiy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishini anglatib, o'rganish va tizimli tarbiyalash usullari orqali kechadi. Oliy ta'lim muassasasida talabaning sotsializatsiyalashuvi ikki asosiy bosqichni qamrab oladi:

1. Sotsial adaptatsiya (moslashish): Bu bosqichda birinchi kursga qabul qilingan talaba oliy ta'limning yangicha sharoitlariga, akademik normalariga, yangi sotsial guruh va institut muhitiga moslashadi. Ilgari uning sotsializatsiyasida oila asosiy rol o'ynagan bo'lsa, endilikda mehnat va akademik jamoa uning dunyoqarashiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi tizimga aylanadi.

2. Interiorizatsiya: Bu sotsial norma, ilmiy qadriyatlar va kasbiy etika qoidalarining talaba shaxsining ichki dunyosiga, uning shaxsiy e'tiqodiga aylanishi jarayonidir. Shaxs oliy ta'lim muhitiga shunchaki ko'r-ko'rona qorishib ketmaydi, balki unga mustaqil va aktiv faoliyat sub'yekti sifatida kiradi. Sotsializatsiya jarayonida turli belgilar tizimi (ilmiy terminlar, kasbiy til, madaniy muloqot formati) muhim ahamiyatga ega bo'lib, talaba ta'lim muhitida faoliyat ko'rsatish uchun ushbu belgilarni mukammal o'zlashtirishi shart.

Xulosa

Oliy ta'lim tizimida talaba shaxsining shakllanishi shunchaki bilim olish jarayoni emas, balki murakkab sotsiogen va status-rolli transformatsiyadir. Mashhur sotsial antropolog R.Linton yondashuvidan kelib chiqilsa, oliy ta'limning maqsadi — jamiyat qadriyatlariga mos keluvchi "normativ shaxs" tipini va shu bilan birga o'z mustaqil qarorlariga ega bo'lgan ijodkor mutaxassisni tarbiyalashdan iboratdir. Talabaning oliy ta'lim muhitidagi adaptatsiya va interiorizatsiya bosqichlarini to'g'ri boshqarish, uning sotsial statusi va rollarini muvozanatda saqlash kelajakda jamiyatning tizimli rivojlanishini ta'minlovchi yetuk kadrlarni yetishtirishning bosh garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Социология: Основы общей теории: Учеб. пособ. для высш. учеб. заведений / G.V.Osipov, L.N.Moskvichev, A.V.Kabisha va boshqalar. — M.: Aspekt Press, 1996. — 461 s.
2. Кон I.S. Сotsiologiya lichnosti. — M.: Politizdat, 1967. — 383 s.
3. Anufriyev Ye.A. Sotsialniy status i aktivnost lichnosti. — M.: MGU, 1984. — 288 s.